

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bağdat'ta Kaçar Hanedanlığından Bir Mülteci: Abbas Mirza Mülk Ara

Tolga Akay* & Süleyman Öcal**

Öz

Türk kökenli Kaçar Hanedanlığı, İran tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kaçarlar döneminde hükümdarların şehzadelerle yaşadığı bazı sorunlar dikkat çekmektedir. Bu sorunlar neticesinde şehzadelerin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Çalışmamızda bu şehzadelerden biri olan Abbas Mirza'nın Osmanlı Devleti'ne gelişi meselesi, Bağdat'a yerleştirilmesi ve bu süre içerisinde yaşanan olaylar ile buna bağlı olarak gelişen Osmanlı-İran ilişkileri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Abbas Mirza ilk önce Osmanlı Devleti'ne İran ve İngiltere tarafından sürgün olarak gönderilmek istenmiştir. Lakin Abbas Mirza'nın sürgün olarak ülkeye girmesine Osmanlı Devleti tarafından karşı çıkılmış ve bu şekilde ülkeye girmesine izin verilmemiştir. Fakat daha sonra sığınmacı konumunda iken ülkeye girişi kabul edilmiştir. Abbas Mirza, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yirmi beş yıl gibi uzun bir süre yaşamıştır. Bu süre içerisinde Abbas Mirza'nın güvenliği ve her türlü ihtiyacı Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında şehzadenin himayesi sorunu yaşanmış ve buna bağlı olarak konu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti şehzadenin himayesini İngiltere'ye bırakmamayı bir haysiyet meselesi olarak görmüştür. Osmanlıya sığınan Abbas Mirza'nın siyaseten kullanılma ihtimali, İran iç politikasında bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Ayrıca bu ihtimal iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz olarak etkilemiştir. Çalışmamıza konu olan bu süreç, ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikalarından faydalanılarak yazılmıştır. Bu kaynağın dışında ise konu ile ilgili tetkik eserler ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İran, Kaçar Hanedanlığı, Şehzadeler, Abbas Mirza.

* Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tolga_z@hotmail.com, Kars, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0451-4124.

** Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları, suleyman.ocal@giresun.edu.tr, Giresun, Türkiye, ORCID: 0000-0002-2997-1826.

A Refugee from the Qajar Dynasty in Baghdad According to Ottoman Archival Documents: Abbas Mirza Mulk Ara

Tolga Akay* & Süleyman Öcal**

Abstract

The Qajar Dynasty which came from Turkish origin has an important place in the history of Iran. Some problems that the dynasty experienced with the princes during the Qajar period are significant. As a result of these problems, some of the princes took refuge in the Ottoman Empire. In our study, the issue of the arrival of Abbas Mirza, one of these princes, to the Ottoman Empire, his placement in Baghdad, and the events that took place during this period and the Ottoman-Iranian relations that developed accordingly were tried to be clarified. Abbas Mirza was first asked to be sent to the Ottoman Empire as exile by Iran and England. However, Abbas Mirza's entry into the country as an exile was opposed by the Ottoman Empire and he was not allowed to enter the country in this way. But later, he was accepted to enter the country while he was a refugee. Abbas Mirza lived within the borders of the Ottoman Empire for a long period of twenty-five years. During this time, Abbas Mirza's security and all his needs were met by the Ottoman Empire. On the other hand, there was a problem of patronage of the prince between the Ottoman Empire and England, and accordingly, the issue gained an international aspect. However, the Ottoman Empire considered it a matter of dignity not to leave the protection of the prince to England. The possibility of political use of Abbas Mirza, who took refuge in the Ottoman Empire, was perceived as a threat in Iran's domestic policy. In addition, this possibility negatively affected the relations between the two countries. This process, which is the subject of our study, was written mainly by using of Ottoman archival documents. Apart from this source, studies and articles related to the subject were also used.

Keywords: Ottoman Empire, Iran, Qajar Dynasty, Princes, Abbas Mirza.

* Associate Professor, Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Department of History, tolga_z@hotmail.com, Kars, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0451-4124.

** Assistant Professor, Giresun University, Institute of Social Science, Eurasian Studies, suleyman.ocal@giresun.edu.tr, Giresun, Türkiye, ORCID: 0000-0002-2997-1826.

1. Giriş

1797'den 1925 yılına kadar İran'ın yüz otuz yılına damgasını vuran Kaçarların menşei Anadolu'nun Bozok bölgesine dayanmaktadır. XV. yüzyılda Bozok bölgesinde bulunan Akça Koyunlu, Akçalı ve Şam Bayatı Türkmenleri Azerbaycan tarafına göç etmişlerdir. Teşkilatlılıklarıyla bilinen Kaçarlar kısa sürede İran'daki taht mücadelelerine taraf olurken, şahların da yönetim kadrolarında yer almışlardır (Sümer, 2001, s. 51). İran'da Kaçar hanedanlığının yükselişi ve iktidara gelişi Nadir Şah'tan sonra İran'da iktidarı ele geçiren Zend hanedanıyla mücadelenin sonucunda mümkün olmuştur. Kaçar hanedanının kurucusu Ağa Muhammed Han, Zend hâkimiyetine son vererek 1796 yılında resmen İran tahtına geçmiştir (Sümer, 2001, s. 52). Ağa Muhammed Han bir hadımdı. Bu sebeple kendisine halef olarak, Türkmen boylarıyla mücadelelerinde öldürülen kardeşi Hüseyin Kulu Mirza'nın oğlu Feth Ali'yi belirledi. Muhammed Şah'ın 1797'de ölümü üzerine Şah olan Feth Ali (ikt. 1797-1834) döneminde İran sosyal ve ekonomik bakımdan toparlanırken, ilk ciddi modernleşme adımları da atılmaya başlandı. Feth Ali Şah'tan itibaren İran'da Kaçar organizasyonu büyük oranda Şah'ın tepede olduğu yerel iktidarın aile içerisinde paylaşıldığı bir yapıya bürünmüştü. Feth Ali Şah'ın eyaletlere oğullarını atması ve onlara belirli ölçülerde serbest hareket imkânı tanınması Kaçar hanedanının ülkedeki nüfuzunu arttırırken tahta kavgalarını da beraberinde getirmiştir.

Feth Ali Şah, Rusya ve Osmanlı Devleti ile olan mücadelelerinde ün kazanan Abbas Mirza'yı veliaht tayin etmiştir. Ancak veliaht şehzadenin 1833 yılındaki ani ölümü üzerine kendi oğullarından birini değil de Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed'i veliaht tayin etmiştir. Şah da bir yıl sonra 1834 yılında vefat etmiştir. Feth Ali Şah'ın bazı kaynaklara göre 57 erkek, 46 kızı (Browne, 1959, s. 146) bazı kaynaklara göre de 260 çocuğu bulunmaktaydı (Yazıcı, 1995, s. 452). Bu tarihten itibaren Muhammed Şah ile Feth Ali oğulları arasında başlayan taht mücadelesinde Şah, birçok rakibini bertaraf etmiştir. Bu şehzadelerden bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır ve bu dönemde birçok Kaçar şehzadesi Osmanlı topraklarında ikamet etmiştir.

İran ile gerginliğe yol açan şehzadeler meselesi 1847 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması'nda, firari İran şehzadelerinin Bursa'da ikamet ettirilmesiyle çözüme kavuşturulmuştur (Muahedat Mecmuası, 1297, s. 6). Bu-

nunla birlikte Kaçar şehzadelerinin Osmanlı topraklarında bulunması İran için her zaman bir tehdit olarak algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Feth Ali oğulları veya torunlarını İran'a karşı siyasi amaçlar için kullandığı söyleyemezse de Erzurum Antlaşması'na kadar İran'ın şehzadelerin iadelerini içeren taleplerinin arkası kesilmemiştir. Osmanlı Devleti ise kendisine iltica eden kişi ya da toplulukları iade etmeme geleneğini Kaçar şehzadeleri meselesinde de sürdürmüştür.

Şehzadeler meselesi, Osmanlı Devleti ile İran arasında Kaçarlar döneminde kısmen yumuşayan ilişkilerde hudut sorunları, mezhebi konular yanında bir diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Kaçar şehzadelerinin yalnız Osmanlı Devleti'ne değil Rusya'ya da sığındığını belirtmek gerekir (BOA, Y. PRK. A, 1/84, 17.10.1294/25 Ekim 1877).

İran'dan Osmanlı Devleti'ne Kaçar şehzadelerinin iltica etmeleri 1834 yılında Feth Ali Şah'ın ölümüyle başlamıştır ve 1847 yılında zımnen bir çözüme gidilmiştir. 1848 yılında Muhammed Şah'ın ölümü ise yeni bir şehzade krizine kapı aralamıştır: Abbas Mirza Mulk Ara.

Abbas Mirza, Feth Ali Şah'ın torunu Muhammed Şah'ın üçüncü oğludur. Ancak Abbas Mirza adını taşıyan bir abisi çocuk yaşta ölünce ona da aynı isim verilmiştir. Muhammed Şah'ın Hatice Sultan'dan olma oğlu Abbas Mirza 1839 yılında doğmuştur. 1848'de Muhammed Şah ölünce yerine Şah'ın en büyük oğlu Nasıreddin geçmiştir. Böylece henüz 9 yaşındaki Abbas Mirza'nın da İran'daki konumu değişmeye başlamıştır.

2. İran'da Bâb Hareketi ve Abbas Mirza'nın Sürgünü

Nasıreddin, Muhammed Şah'tan sonra 1848 yılında tahta geçtiğinde kardeşi Abbas Mirza'yı taht için bir tehdit olarak görmüş ve mallarına el koyarak onu Kum'a tayin etmiştir. Sadrazam Mirza Taki Han'ın devreye girmesiyle Abbas Mirza, Tahran'da görevlendirilmiştir. Fakat bu girişim Abbas Mirza'nın muhalifleri tarafından Şah'a suikast tertip edileceği yönünden dedikoduların çıkmasına yol açmıştır (Karadeniz, 2006, s. 213). İşte bu dönemde İran'da yaşanan bazı gelişmeler Abbas Mirza'nın ortadan kaldırılma ya da sürgün edilme ihtimalini ortaya çıkaracaktır. Bu gelişme İran'ı birkaç yıl boyunca meşgul eden Bâb dini hareketidir.

İran'da Seyyid Ali Muhammed'in kurduğu Bâb hareketi, mehdiye açılan kapının kapandığını ve kapının (Bâb) bin yıl sonra tekrar açılacağını iddia eder. Bu tarih Hicri 1260 yılına tekabül eden 1844 yılıdır (Ataç, 2022). Önce kendisinin yeni bir çağ müjdeleyen mehdiye açılan bâb olduğunu öne süren Ali Muhammed, daha sonra 1844 yılında Mekke'de sadece bâb olmadığını beklenen mehdinin kendisi olduğunu ilan eder. El-Beyan isimli eserinde kendisinin peygamber olduğunu, Kur'ân-ı Kerim'in hükmünün olmadığını, İslamî kural ve kanunların geçersiz olduğunu ileri sürer (Fığlalı, 1991, s. 465). Bâbî ismiyle anılan taraftarları İran'ın sosyal ve ekonomik yapısının da etkisiyle Horasan, Mazenderan, Yezd, Kazvin ve Zencan gibi bazı bölgelerde sayılarını artırır ve İran tarafından tehdit olarak görülmeye başlarlar. 1847 yılından itibaren Bâbîler tutuklanmaya ve öldürülmeye başlanırlar. Bâb olarak anılan Ali Muhammed 1848 yılında tutuklanır ve Tebriz'de daha sonra Şahlık makamına geçecek Nasireddin'in başında bulunduğu bir komisyonca yargılanır; ve 1850 yılında Tebriz'de kamuya açık bir meydanda kurşuna dizilerek öldürülür. Bâb'ın ölümünden sonra halefi olmayan hareket zayıflamıştır ve sayıları birkaç bini bulan Bâbîlerin tutuklanması ve çoğunun öldürülmesi hareketin sonunu getirmiştir. Çaresizce gerçekleştirilen son eylem küçük bir Bâbî grubun Şah Nasireddin'e karşı 15 Ağustos 1852'de gerçekleştirdiği başarısız bir suikasttır. Şah, saray bahçesinde atıyla çıktığı sabah gezintisi sırasında Bâbîler bir el ateş ederek Şah'ı yaralamışlardır. Suikast girişiminden sonra Bâb taraftarlarından ele geçirilenler idam edilmiştir (İpek, 2018, s. 70; MacEoin, 2012, parag. 16-17).

Bâbîlerin suikast girişimi daha önce belirtildiği üzere Abbas Mirza'nın Tahran'a gelişi ve muhaliflerince suikast dedikoduların çıkarıldığı döneme denk gelmiştir. Abbas Mirza'nın suikastla ilgisi belirsizdir. Ancak Şah'a Abbas Mirza'yı ortadan kaldırmak için aradığı fırsatı verdiği de aşikârdır. Şah'ın amacı Abbas Mirza'yı öldürmektir. Fakat Abbas'ın İngiliz Elçisi Sheil'e sığınması hayatını kurtarmıştır. Aksi durumda çocuk yaştaki şehzade hayatını ya da daha önce bazı şehzadelerin başına geldiği gibi gözlemini kaybedebilirdi (Katouzian, 2021, s. 9). Devreye giren İngilizler Şah'a Abbas Mirza'nın canının bağışlanmasını kabul ettirmiş ve İran dışında Osmanlı topraklarında yer alan Irak-ı Arab'da yaşamını sürdürmesi konusunda Şah'ı ikna etmişlerdir. Böylelikle Abbas Mirza'nın İran'daki yaşantısı uzunca bir zaman için sona ermişti. Ancak ortada bir sorun vardı ki bu da Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelerden haberdar edilmemesiydi.

3. Abbas Mirza'nın Osmanlı Devleti'ne Girişi

Abbas Mirza'nın hayatı Şah Nasıreddin tarafından İngiltere'nin girişimleriyle başlanmıştır. Bundan sonra Şah'ın kardeşi şehzadenin Osmanlı Devleti'ndeki serüveni başlayacaktır. Ancak şehzadenin Osmanlı Devleti'ne kabul edilmesi kolay olmayacaktır. Bundaki temel neden sürgün kararının Osmanlı Devleti'nin bilgisi haricinde alınmış olmasıdır. Osmanlı Devleti, yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı gibi İran'dan iltica eden Kaçar şehzadelerine kapılarını açmıştı ancak Abbas Mirza bir mülteci değil sürgündü.

Osmanlı Devleti İran'da, Şah'a düzenlenen suikastta Abbas Mirza'nın tahriki olduğu düşüncesinden haberdar olmuş ve onun Kerbela'ya gönderilmek üzere olduğunu Bağdat'taki İran şebkenderinden haber almıştır. Şebkender Abbas Mirza'nın Kerbela'ya gönderilmesinde bir mahzur olup olmadığını ve şehzadenin Osmanlı topraklarına girerken Tahran'daki Osmanlı sefir-i kebirinin icazetnamesinin yeterli olup olmadığını 1852'de Bağdat Valisi Mehmed Namık'a sormuştu. Abbas Mirza'nın İran'dan sürgün edildiğinin ve İran ile İngiltere'nin kararıyla Osmanlı topraklarına sürgün edilmek istendiğinin anlaşılmasından sonra ise Bağdat Valisi Namık Paşa şehzadenin gelişini reddetmiştir (BOA, İ. HR, 92/4484, 21.01.1269/04.11.1852). Namık Paşa, şehzadenin Osmanlı sınırlarından girişinin reddedilme sebebini şebkendere, Osmanlı Devleti'nin oluru alınmadan, bir oldubitti ile bir sürgünün, Osmanlı topraklarında ikametinin mümkün olamayacağı şeklinde açıklamıştır. Bununla birlikte Osmanlı padişahının iradesi ile Abbas Mirza'nın sınırdan kabul edilebileceğini eklemiştir. Şehzadenin reddi uluslararası ve milli hukuka aykırı usulden kaynaklanıyordu. Osmanlı hariciyesinin emirleri doğrultusunda şehzadeyi ülkeye almayan Namık Paşa'nın şahsi fikri ise Abbas Mirza'nın kabulünün ulusal çıkarlara uygun olduğu yönündeydi. Namık Paşa'ya göre yakın zamanda idam edilen İran sadrazamı Mirza Taki Han (idamı 10 Ocak 1852), Osmanlı Devleti'yle savaşa girilmesi konusunda sürekli İran Şah'ını teşvik ediyordu. Şah, bu tahriklerden etkilenmişti ve İran'ın bir tabur askerinin Osmanlı'nın beş taburuna denk geldiği, Osmanlı askerlerinin işe yaramaz olduğu ifadelerini aleni şekilde dile getirmişti. İran ile savaş çıkma ihtimaline karşı Abbas Mirza'nın elde tutulması faydalı olabilirdi. Bu sırada Bağdat'ta Zillulsultan ve o çapta bazı İran şehzadeleri bulunuyordu. Fakat bunların İran'dan ayrılmalarının üzerinden uzun zaman geçmişti ve İran'da unutulmuşlardı. Abbas Mirza ise sultan naibi olarak İran'da muteber bir hanedan üyesiydi

ve biraderi Şah Nasîreddin'in çocukları doğmadan önce vâliht idi (BOA, İ. HR, 92/4484, 21.01.1269).

Namık Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne yazdığı ifadelerde de görüldüğü gibi İran'a karşı Şah'ın kardeşinin siyasi bir koz olarak kullanılmasının faydalı olacağı belirtiliyordu. Namık Paşa'nın Bağdat'ta ikamet eden şehzadelerden kastı ise Feth Ali Şah'ın ölümüyle başlayan taht kavgası nedeniyle Osmanlı'ya sığınan şehzadelerdi. Hadım Muhammed Ağa Şah'ın yeğeni Feth Ali Şah'ın erkek çocuğu oldukça fazlaydı. Feth Ali Şah'dan sonra ise torunu Muhammed Şah tahta geçmişti ve Feth Ali Şah'ın oğulları yani amcaları ile karşı karşıya gelmişti. Bu süreçte şehzadelerin bir kısmı öldürüldü bir kısmı Erdebil'de hapsedildi bir kısmı da Osmanlı Devleti'ne iltica etti. İran ile 1834-1847 yılları arasında gerginliğe sebep olan bu mesele Erzurum Antlaşması ile şehzadelerin Osmanlı Devleti'ndeki varlığının İran tarafından kabulüyle çözülmüştür. Osmanlı Devleti bu süreçte İran'ın iade talepleriyle karşı karşıya kalırken Erdebil'de hapsedilen diğer şehzadelerin de durumlarının iyileştirilmesi için girişimlerde bulunmuş ve şehzadelerin daha iyi koşullarda Tebriz'de kalmalarına ön ayak olmuştur (BOA, HAT, 799/37042, 27.02.1255/12.05.1839). Dolayısıyla Bağdat, İran şehzadelerine yabancı değildi. Fakat Abbas Mirza'nın Bağdat vilayetine geliş şekli reddedilmesine sebep olmuştu.

Bağdat, İran şehbenderi Abbas Mirza'nın Osmanlı topraklarına kabul edilmeyişi sebebiyle Abbas Mirza'nın durumu hakkında pek de gerçekçi olmayan bir açıklamada bulunmuştur. Şehbenderin ifadesine göre Abbas Mirza, müebbet bir mahpus gibi Osmanlı topraklarına gönderilmemiştir; şehzade geçici süreyle Kerbela'yı ziyaret, tezkini-ı nefis ve ibadet gibi amaçlarla Kerbela'ya gelmek istiyordu. Şehbenderin diğer bir arzı da şehzadenin gelişinde, sınırdan geçmesi için Osmanlı Devleti'nin Bağdat sefir-i kebirinin icazetnamesi yeterli olacak mıydı yoksa Osmanlı padişahının görüşüne mi başvurulacaktı (BOA, HAT, 799/37042, 27.02.1255/12.05.1839).

Kasım 1852'de Bağdat'taki İran şehbenderine Namık Paşa, Kerbela'ya gelmek üzere olan Abbas Mirza'nın elinde Osmanlı Tahran sefirinin icazetnamesi olsa dahi kendisinin Osmanlı topraklarına kabul edilmeyeceği iletilmiştir. Aynı içerikli bir tezkere de Bağdat'taki İngiltere konsolosuna yazılmıştır (BOA, HAT, 799/37042, 27.02.1255/12.05.1839).

Namık Paşa'nın Abbas Mirza'nın Şah tarafından Bağdat'a gönderildiği ve İran ile İngiliz konsoloslarının şehzadenin vilayet sınırlarından geçirilmesi

talep ve isteklerini içeren yazısına Hariciye Nezareti 4 Kasım 1852’de, sürgün şeklinde gönderilen Abbas Mirza’nın kabul edilemeyeceği ayrıca şehzadenin muhafazası konusunda da herhangi bir taahhüt verilemeyeceği görüşünü Namık Paşa’ya göndermiştir. Bununla beraber Hariciye Nezareti, şehzadenin Osmanlı Devleti’nin hukuk ve saygınlığına zarar veremeyecek şekilde gelmesi durumunda kabul edileceğini de eklemiştir (BOA, HAT, 799/37042, 27.02.1255/12.05.1839). Namık Paşa, daha önce belirtildiği gibi şahsi görüşü olarak şehzadenin kabul edilmesi fikrindeyse de usul ve uygulamada şehzadenin kabulünün uygun olmadığını İran makamlarına iletmiştir (BOA, HAT, 799/37042, 27.02.1255/12.05.1839).

Hariciye Nezareti, 12 Kasım 1852’de Bağdat Valisi Namık Paşa’ya, Abbas Mirza’nın ziyaret suretiyle Kerbela’ya geleceğini bildiren İran ve İngiltere konsoloslarına gerekli cevapların verildiği, şehzadenin gelişinin Osmanlı Devleti’nin çıkarlarına uygun olabileceği ancak sürgün şeklinde gelir ise kabul edilmemesi; iltica eder ise de uygun bir mahalde ikamet ettirilmesini bildirilmiştir (BOA, HR. MKT, 51/6, 29.01.1269/12 Kasım 1852).

Osmanlı Devleti’nin kararı Tahran’daki Osmanlı Sefir-i Kebiri Ahmet Vefik Efendi’ye bildirildikten sonra Abbas Mirza, Osmanlı Devleti’nin nihai kararına değin ikamet etmek üzere Ahmet Vefik ve İngiltere Sefiri tarafından Hanakin’e gönderilmiştir. Bu sırada İngiltere sefiri Devinson da Abbas Mirza’ya İngiltere himayesi altında olduğunu ima etmişti. Ahmet Vefik Efendi, Abbas Mirza’nın yanında Kavas Hacı Murat Ağa’yı da Hanakin’e yollamıştır. Abbas Mirza, Osmanlı Devleti’ne kabulünü beklerken can güvenliğinin ancak Osmanlı topraklarına ayak basmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir (BOA, İ. HR, 92/4520, 19.02.1269/2 Aralık 1852).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Sultan Abdülmecid, Abbas Mirza’nın Osmanlı topraklarına kabul edilmesi yönünde karar vermiştir. Ahmet Vefik Efendi, İngiltere ve İran sefirleriyle birlikte Abbas Mirza’nın Kerbela’ya gönderilmesi konusunda ortak karar vermişti ve bu konudaki mesuliyeti de üstlenmişti. Osmanlı Devleti’nin Abbas Mirza’yı Kerbela’ya kabulünde Ahmet Vefik’in mesuliyeti üstlenmesi de etkili olmuştur. Osmanlı sefirinin nüfuzuna halel getirmemek üzere, Abbas Mirza’nın Osmanlı topraklarına geçişi kabul edilmiştir. Şehzadenin Bağdat’a gelirken güvenliğinin sağlanması amacıyla yanına bir miktar asker de verilmiştir. Osmanlı Devleti, bu kararlar şehzadenin himayesini İngiltere’ye bırakmak yerine kendi üzerine almayı bir haysiyet meselesi olarak da görmüştür (BOA, İ. HR, 92/4520, 19.02.1269/2 Aralık 1852).

Abdölmecid'in Abbas Mirza'nın Osmanlı topraklarına kabulünde şehzadenin sürgün şeklinde değil iltica statüsünde geldiğine ikna edilmesi rol oynamıştı (BOA, İ. HR, 92/4520, 19.02.1269/2 Aralık 1852). 31 Ağustos 1852'de Abbas Mirza'nın durumu hakkında ilk talep İstanbul'a ulaşmıştı (BOA, İ. HR, 92/4520, 19.02.1269/2 Aralık 1852) ve Aralık 1852 tarihine kadarki çeşitli yazışma ve görüşmeler neticesinde Abbas Mirza, Bağdat'a ikamet ettirilmek üzere getirilmiştir.

3. Abbas Mirza Bağdat'ta

Abbas Mirza'nın Bağdat'a geldikten sonraki hayatıyla ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Ancak ortaya çıkan krizler şehzade hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Abbas Mirza Bağdat'a geldikten sonra ilk kriz annesinin Kerbela ve Mekke'ye gerçekleştireceği hac ziyaretleri için Bağdat'a gelmek istemesiyle yaşanmıştır. İran, dönemin Bağdat valisi Mehmed Raşid Paşa'dan bu ziyaretin men edilmesini talep etmiştir (BOA, HR. MKT, 64/34, 25.12.1269/29 Eylül 1853). İngiltere sefiri Devinson'un bir süredir Abbas Mirza'nın annesini bir İngiliz vatandaşı gibi himaye etmesi İran'ı rahatsız etmiştir. İran tarafından Tahran Osmanlı sefaretine gönderilen 19 Ağustos 1853 tarihli yazıda, İngiltere ve Rusya'nın Abbas Mirza'nın annesinin Osmanlı topraklarına girişi konusundaki müdahaleleri eleştirilerek konunun Osmanlı Devleti ile İran arasında görüşülmesi gereği ifade edilmiştir (BOA, HR. MKT, 64/34, 25.12.1269/29 Eylül 1853).

İran'ın Abbas Mirza'nın annesinin Hac ziyaretlerinin engellenmesi talebi Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir ve hac vazifesi yerine getirilmiştir. Bununla birlikte Abbas Mirza ve annesi hac dönüşü Mısır'a uğramışlardır ve buradaki İngiliz konsolosluğuna başvurarak Londra'ya geçmeye çalışmışlardır. Şubat 1854 tarihindeki bu girişimleri yine İran tarafından haber alınmıştır ve Osmanlı Devleti'nden bu girişimin engellenmesi talep edilmiştir. Osmanlı Devleti bu talebi, şehzade ve annesinin Osmanlı Devleti'nin misafiri oldukları ve himaye edildikleri gerekçesiyle kabul ederek şehzade ve annesinin Mısır'dan İngiltere'ye geçmelerini engellemiştir (BOA, A. MKT. UM, 152/1, 17.05.1270/15 Şubat 1854). Abbas Mirza'nın İngiltere seyahatinin amacı sağlık için İngiliz desteğini sağlamak ancak İngilizlerin bir dönem desteklediği Abbas Mirza'nın sağlık iddiası İngilizler açısından da zayıflamıştı (Hagigi, 2012, s. 106).

Abbas Mirza bu tarihten sonra Bağdat'a dönerek sessiz sedasız ikametine devam etmiştir. Abbas Mirza'nın Bağdat'ta ikameti döneminde kendi halinde yaşadığı ve siyasetten uzak durduğu, bu dönemde kendisi hakkında pek bilgiye ulaşılamamasından anlaşılmaktadır. Ancak İran devletinin şehzadeyi takip ettiği görülmektedir. 1855 yılında İran maslahatgüzarı, Abbas Mirza'nın oğlu Ferhad Mirza'nın İngiltere'ye meylettiği konusunda Osmanlı makamlarını uyarmıştır (BOA, A. AMD, 53/89, 24.05.1271/12 Şubat 1855).

4. Teşrifat Krizi

1871 yılında İran Şahı Nasıreddin, Bağdat tarafına bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret esnasında Abbas Mirza da İstanbul'a getirilmiştir. Abbas Mirza'nın İstanbul'a gelişinde karşılanışı ve İstanbul'da gördüğü hürmet ise yeni bir krize neden olmuştur.

Abbas Mirza İstanbul'a geldiğinde icra edilen merasim, İran'da Şah nezdinde rahatsızlığa neden olmuştur ve İstanbul'daki İran sefaretini bu rahatsızlığı Osmanlı makamlarına tebliğ etmiştir. Osmanlı Devleti, Abbas Mirza'ya, diğer önemli misafirlerine uygulanan merasimin uygulandığını ve İran'ın rahatsızlık duymasını gerektiren bir durum olmadığı cevabını vermiştir. Diğer taraftan Abbas Mirza, Osmanlı Devleti'ne sığındığından beri Bağdat'ta bulunmaktaydı ve gerek İran'ı gerekse Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokacak herhangi bir girişimde de bulunmamıştı (BOA, HR. MKT, 717/35, 11.07.1288/26 Eylül 1871). Ancak İran'ın şikâyetleri devam etmiştir. Tahran Maslahatgüzarı Ahmed Nazım Efendi de 17 Ağustos 1871'de Abbas Mirza'nın İstanbul'da gördüğü muamelenin İran'da yarattığı tesir hakkında Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmiştir.

Ahmed Nazım Efendi'nin İran makamlarıyla görüşmelerinden: Abbas Mirza'ya gösterilen hürmetten dolayı Şah'ın kendisini tutamayıp şikâyete başladığını, şikâyetlerinin ise evham ve hayallerden ibaret olduğu ve bu hususta Osmanlı Devleti'nin fikirlerinin resmen talep edildiğini bildirmiştir. Şah, iki İslam devleti arasındaki ittifakın tesis edildiği, her tür nifakın bastırıldığı bir dönemde Osmanlıların Abbas Mirza'ya gösterdiği hürmetin, kendilerini evhama düşürdüğü, Osmanlı Devleti'nin amacının İran'ı karıştırmak mı olduğu sorusunun sorulmasına mecbur kalındığı ifade edilmiştir. Abbas Mirza gibi *menfur, devlet firarisi, adî bir memur kadar itibarı*

olmayan bir şahsa bu denli itibar edilmesi ve padişaha kadar çıkarılması İran tarafında derin bir şüphe doğurmuştu. Şah'ın hatırı herhalde Abbas Mirza'nın taltifinden daha üstün tutulacaktır (BOA, HR. MKT, 721/18, 20.08.1288/4 Kasım 1871). Ahmed Nazım Efendi'nin belirttiği gibi Abbas Mirza'nın taltifi Şah'da derin bir üzüntü ve evhama yol açmıştı.

Diğer taraftan İran'ın bir diğer rahatsızlığı Abbas Mirza'nın ziyaretinin bazı Osmanlı gazetelerinde özellikle de Zevra gazetesinde kendine yer bulmasıydı. İran'a göre Zevra gazetesi zaten İran ve Şah aleyhine ilanlarda bulunmasıyla tanınıyordu. İran, bazı gazetelerin, Şah'ın hatırını kırmaktan başka faydası olmayan bu gibi ilanlardan men edilmesi, en azından lisanlarını yumuşatmalarının, İran ile dostane ilişkilerin sürdürülmesinde fayda sağlayacağını belirtmiştir. Ahmed Nazım Efendi basının serbestliğinden ve söz edilen Zevra gazetesinin ilanının aslında Levant Herald'dan nakledildiğini İran tarafına iletmişse de basının uyarılabileceği vadinin Şah'ı tatmin edeceğini umduğunu ifade etmiştir (BOA, HR. MKT, 721/18, 20.08.1288/4 Kasım 1871).

Zevra Gazetesi'nin ilanında Abbas Mirza'ya Osmanlı hazinesinden karşılanmak üzere Yüksek Kaldırım tarafında bir konak tahsis edildiği ve yeterli miktarda maaş bağlandığı ifade edildikten sonra,

“...İran şahı sabık müteveffa Muhammed Şah hazretleri Mumaileyh Abbas Mirza'yı hin-i hayatlarında veliaht edib hatta İran hükümetine kaymakam dahi nasb ve tayin eyledikten sonra kendisi irtihal-i dar-ı beka edib şimdiki şah hazretleri taht-ı hükümete ta'did ile Abbas han hazretleri hakkında bazı erbab-ı garazın iğfaliyle niyyat-ı uhrâ bulunduğu üzerine İngiltere devletinin sefiri canibinden vuku' bulan iltimas üzerine Abbas Mirza'nın karin-i afv-ı şâhi olarak Bağdat'ta ikametlerine olvakit müsaade gösterildiği...” (BOA, HR. MKT, 721/18, 20.08.1288/4 Kasım 1871).

şeklinde bir ilana yer verilmiştir ki ilanda Şah'ın meşruiyetini sarsacak ifadeler bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, İran'ın bu şikâyetlerine birkaç defa cevap vermek durumunda kalmıştır. Osmanlı hariciyesi, Abbas Mirza'ya gösterilen hürmetin, onun Şah'ın kardeşi ve hanedan üyesi olmasından kaynaklandığını İran'a iletmiştir. Diğer taraftan şehzadenin İran'a karşı kullanılacağı özellikle de İran ile mevcut hudut meselelerinde bir koza dö-

nüştürüleceği fikri İran’da mevcut ise, bu fikirlerin yanlış olduğu Osmanlı Devleti’nin bu gibi gayr-ı meşru yollara tenezzül etmeyeceği ifade edilmiştir. Bunun yanında İran’a, şehzadenin İran’ın resmi talebi ve İngiltere’nin Tahran sefiri marifetiyle Osmanlı topraklarına getirildiği hatırlatılmıştır (BOA, HR. MKT, 721/18, 20.08.1288/4 Kasım 1871).

Ekim 1871’de Tahran Maslahatgüzarlığı, Hariciye Nezareti’ne verdiği bildi, İran tarafında konunun gündemden düşmeye başladığını belirtmişti. Ancak İngiltere sefiri Charles Alison, Osmanlı sefaretine gelerek şifahi olarak İran’ın bazı hususlardaki rahatsızlıklarını iletmiştir. İran Şah’ı Abbas Mirza’nın İstanbul’a gelişinden ve karşılaşış şeklinden son derece rahatsız olmuştu. Alison, Erzurum Antlaşması’nın 5. maddesini işaret ederek firari addedilen Abbas Mirza’nın Bağdat’a tekrar gönderilmeden Bursa’da ikamet ettirilmesinin doğru olacağını ifade etmiştir. Osmanlı maslahatgüzarı ise bu teklife Abbas Mirza’nın, Şah’ın tahta çıkışı akabinde onun isteğiyle, Osmanlı makamlarınca verilen ve pasaport yerine geçen belge ile Bağdat’a kabul edildiğini bu sebeple firari kabul edilemeyeceği ve Bursa’da ikamete de zorlanılmayacağı şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca Şah’ın, Abbas Mirza’nın İstanbul ziyaretinden rahatsız ise şehzadenin Bağdat’ta ikametinin mahzurlu olduğu iddiasını neden 18 yıl sonra gündeme getirdiğini sormuştur. Maslahatgüzar Nazım Efendi, Alison’a Şah’ın nefretinden dolayı Osmanlı Devleti’ne iltica eden Abbas Mirza’nın kabahati olmadığını söylemiştir (BOA, HR. MKT, 723/96, 24.09.1288/7 Aralık 1871).

Osmanlı Devleti, 23 Ekim 1871’de Tahran Maslahatgüzarına İran Devleti’nin endişelerinin yersiz olduğu ve iki devlet arasındaki dostluğun sürdürüleceği konusunda bir yazı göndermiştir (BOA, HR. MKT, 722/11, 28.08.1288/12 Kasım 1871).

Abbas Mirza 1871 yılının 10 Haziran’ından 7 Ağustos’una kadar İstanbul’da misafir edilmişti. Bu süre zarfında Matbah-ı Âmiye’den verilen erzak gibi bazı masrafları 25 kese, 193,5 kuruş tutmuştu. Bu para Osmanlı merkezî hazinesinden karşılanmıştır (BOA, MB. İ, 25/67, 02.08.1288/17 Ekim 1871).

Abbas Mirza’nın İstanbul ziyareti sona ermiş ve İran ile mesele çözülmüş görünmekte iken, Musul ve Bağdat’a dönüşünde askerî törenle karşılanması krizin yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. Şah’ın Abbas Mirza’nın ikametgâh yerinin değiştirilmesi talebi akabinde Abbas’ın

Bağdat'tan gönderilmesine sebebiyet verebilecek bu hareketlerin araştırılması amacıyla Bağdat vilayetine bir yazı da yazılmıştır (BOA, HR. SYS, 2922/96, 16.01.1872). Yazıdan Abbas Mirza'nın 1872 yılının ilk günlerinde Bağdat'a ulaştığı anlaşılmaktadır.

5. İkamet Sorunu

Abbas Mirza'nın belki de Musul ve Bağdat'ta yerel idareciler tarafından gördüğü iltifat İran'ın şehzadenin Bağdat'tan başka bir yere götürülerek ikamet edilmesi taleplerinin sürmesine neden olmuştur. Zira Osmanlı belgelerine yansıdığı ölçüde Abbas Mirza'nın İran aleyhine herhangi bir faaliyette bulunduğu dair bir delil bulunmamaktadır. Ayrıca Abbas Mirza'nın sürgününe neden olan Bâbî hareketiyle ilişkili temas ya da planlarına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bâbîlerin bir kısmı 1852 yılındaki Şah suikastından sonra Bağdat'ta ikamet ediyorlardı ve Osmanlı makamlarınca takip ediliyorlardı (Aykaç, 2021, s. 61). Abbas Mirza'nın, İran için bir dönem önemli bir tehdit yaratan bu hareketle temas etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin bundan haberdar olacağı muhakkaktır. Dolayısıyla şehzade bu tarz girişimlerde bulunmamışken Bağdat'tan gönderilmesi talebi Şah'ın Abbas Mirza'yı halen bir tehdit olarak gördüğünü göstermektedir. Bunda en önemli sebep Abbas Mirza'nın İran sınırına yakın ve Şii nüfusun yoğun olduğu bir bölgede bulunmasıydı.

İran'ın şehzade hakkındaki talebini devam ettirmesi Abbas Mirza'nın konunun öznesi olarak meseleye dâhil olmasına neden olmuştur. 3 Temmuz 1872'de Abbas Mirza, sadrazama bir mektup göndermiştir.

Abbas Mirza Farsça kaleme aldığı mektupta ana hatlarıyla kendisinin İran'ın talebiyle Bağdat'tan başka bir mahalle gönderilmesinin kabul göreceği endişesi bulunuyordu. Bu konuyla ilgili birkaç defa bilgi almak istemişse de cevap alamamıştı ve kendi imkânlarıyla edindiği bilgilere göre İran'ın bu talebi Osmanlı Devleti tarafından kabul edilecekti. Mektubunda kendisinin bir mülteci olduğunu ve Bağdat'ta kaldığı uzun süre boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir faaliyetinin olmadığını bu sebeple de Osmanlı Devleti'nin de üstüne düşen görev olarak İran'ın taleplerini göz ardı etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bir mültecinin ayrıldığı ülkenin taleplerinin, sığındığı devlet tarafından yerine getirilmemesi gereğini vurgulamış ve yıllardır Bağdat'ta kazandığı itibar ve şeref bir anda yıkı-

lacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Abbas Mirza, konunun bir şeref ve namus meselesi olduğunu ancak bunun kendi şerefi veya namusu olmadığı Osmanlı Devleti'nin olduğunu vurgulayarak Osmanlı idarecilerine telkinde bulunmak istemiştir (BOA, HR. TO, 456/29, 21.06.1872).

Abbas Mirza, Bağdat'tan çıkarılması talebini İstanbul ziyaretiyle bağdaştırıyordu. İstanbul'a giderek iki ay kalması, padişahın huzuruna iki defa çıkması ve kendi beklediğinin de üstünde iltifat ve rağbet görmesinin ardından Bağdat'tan uzaklaştırılacak olması bir çelişki ve adeta bir cezaydı. Abbas Mirza mektubunu sonlandırırken İran'dan kendisinin aldığı 15 bin kuruş maaş ile mahdumuna bağlanan 2500 kuruşa karşılık Osmanlı Devleti'nden 20 bin kuruş aldığını fakat son altı aydır bu maaştan 2 bin kuruş kesildiğini ve 40 günde bir yattığını dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nden aldığı maaşın, İran'daki maaşından aşağı seviyeye indiğini de vurgulamıştır (BOA, HR. TO, 456/29, 21.06.1872). Bu bilgi ışığında şehzadenin Bağdat'ta kaldığı süre zarfında Osmanlı hazinesinden yüklü bir maaş aldığı da anlaşılmaktadır.

Abbas Mirza'nın Bağdat'tan çıkarılması talebi bir kez de 1873 yılında Şah'ın İstanbul'u kapsayan seyahati esnasında dile getirilmişti. Konu birkaç yıl ötelenmişken aynı talep bu kez 1876 yılında yeniden gündeme gelmiştir (BOA, İ. HR. 272/16384, 11.10.1293/30 Ekim 1876). Aslında Osmanlı-Rus Savaşı'na giden süreç İran'a istediği kozu vermişti. Osmanlı Devleti, 93 Harbi'nde İran'ın Rusya ile ittifaka girebileceğinden çekiniyordu. Rusya yeni cephe açmak için İran'a çeşitli vaatlerde bulunurken İran topraklarından Rus askerlerinin geçirilmesi için de görüşmelerde bulunuyordu (Akar & Özmenli, 2022, s. 395). İran Abbas Mirza'nın geçici olarak 5-6 aylığına Bağdat'tan başka bir mahalle ikamet ettirilmesini istemiştir. Bu istek Abbas Mirza'nın da Osmanlı Devleti'nden ayrılmasıyla sonuçlanan süreci başlatacaktır.

1876 yılının sonlarına doğru Şah, Abbas Mirza'nın Bağdat'tan geçici olarak çıkarılmasıyla ilgili taleplerini Tahran Osmanlı sefaretine iletmeye başlamıştır. Sefaret Şah'ın bazı evhamlarından dolayı geçici olarak Abbas Mirza'nın Bağdat'tan çıkarılması talebini İstanbul'a iletmıştır, Şah'ın bu konuda çok ısrarcı olduğunu ancak şehzadenin Bağdat'la mevcut bağlarının kalıcı olarak kesilmesi gibi bir niyet taşımadığını da ilave etmiştir. Osmanlı Devleti, Şah'ın bu talebine önceleri, Abbas Mirza'nın uzun süredir Bağdat'ta ikamet ettiği, emlak sahibi olduğu, dolayısıyla Bağdat'ta maddi

manevi kök saldığı için sıcak bakmamıştır. Ancak talebin geçici mahiyette olması sebebiyle Şah'ı da gücendirmemek maksadıyla Abbas Mirza'nın Bağdat'a yakın Diyarbakır, Şam veya Halep gibi bir yerde birkaç aylığına iyi bir maaş tahsisıyla ikamet ettirebileceğine ikna olmuştur. Üstelik Abbas Mirza'nın maaşı ve taşınma masrafları da İran tarafından karşılanacaktı (BOA, HR. SYS, 2930/10, 24.08.1876). Şah daha önce de Osmanlı sefaretine Abbas Mirza'nın Bağdat'tan çıkarılması karşılığında 2 bin Toman ödeyeceğini bildirmişti (BOA, İ. HR. 272/16384, 11.10.1293/30 Ekim 1876).

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki birkaç aylık yazışmadan sonra 2 Mayıs 1877'de sabık Bağdat Valisi Abdurrahman Nurettin Paşa vasıtasıyla Abbas Mirza'ya Şah'ın talebi resmen bildirildi. Abbas Mirza teklifi Şah'ın ricası ve iki devletin arasının bozulmaması için kabul etmiştir. Bununla birlikte Bağdat'tan ayrılmasını sağlık gerekçeleriyle ertelemeye başlamıştır. Ayrıca Şam veya Halep tarafına gitmeyi planlamış daha sonra ise İstanbul'a gelmeye karar vermiştir (BOA, HR. SYS, 2930/10, 24.08.1876).

Ancak Abbas Mirza Bağdat'tan ayrılmak istemiyordu ve bu hususta İran yanında Osmanlı Devleti'ni de suçlamaktaydı. Bu konuyla ilgili 1 Ağustos 1877'de sadrazama hitaben bir mektup kaleme almıştı.

Mektubunda Abbas Mirza öncelikle İran devletinin kendisinin Bağdat'taki ikametiyle ilgili, Osmanlı devlet adamlarının ne zamana kadar sessiz kalacağını sormuştur. Kendisinin 27 senedir Bağdat'ta yaşamakta olduğunu ve burayı ikinci vatanı olarak gördüğünü belirtmiştir. Bu süre zarfında da kanun ve nizama aykırı hiçbir harekette bulunmadığını söyleyerek Osmanlı Devleti eğer kendisini himayesi altına almışsa ve Macarlar kadar itibara şayan kabul ediyorsa İran'ın bu ısrarına karşı kendisini koruması gerektiğini dile getirmiştir. Bir Arap kadının evine bir erkek misafir olsa, o bile evden zorla çıkarılmazken kendisinin İran sınırına yakın bir yerde ikamet etmesinin neden sorun olduğunu anlamadığını ifade etmiş ve kardeşi Muhammed Mirza'nın (Muhammed Şah'ın bir diğer oğlu), İran sınırına yakın bir yerde 40 yıldır Rusya tarafından himaye edildiğini örnek göstererek bu duruma tepki göstermiştir (BOA, Y. PRK. A, 1/84, 17.10.1294/25 Ekim 1877).

Mektubun devamında Abbas Mirza Osmanlı Devleti'nin iç ve dış işleriyle ilgili meselelere temas etmiştir. Devam eden Rus savaşına vurgu yapan Abbas Mirza, eğer Osmanlı Devleti, bu zor koşullar nedeniyle İran'ın bu

isteğini yerine getirmek istiyorsa bu durumun İran'ı cesaretlenmesine yol açacağını düşünmüştür. Bunun yanında Irak'taki Şii nüfus da İran'a meyledebilirdi hatta Necef, Hindiye gibi bölgelerde halk vergi ödemekten imtina etmişti. Kerbela'da ise şehir dışına çıkarak isyan eden redif kuvvetleri birkaç zabtiyeyi yaralamıştı. Ulema ve ekâbirden bazıları nasihat yoluyla onları tekrar şehre getirmek istemişse de onlara da silah sıkmışlardı. Ulema'dan Şeyh Salih adlı biri de bu esnada yaralanmıştı. Bağdat Vilayeti'nden bu isyanın bastırılması için bir tabur asker gönderilmişti. İran uleması da isyancıları tahrik etmekteydi. Bu nazik zamanda bölgede İran'ın nüfuzu artmaktaydı. Kendisi Bağdat ahalisi tarafından tanınan biriydi ve şehirden sürülmesinde İran'ın etkisi duyulursa bölge ahalisi arasında İran nüfuzu artabilirdi. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan savaşı kaybetmesi durumunda İran da savaşa dâhil olabilirdi. Kendisi bölgede İran nüfuzuna karşı durabilecek bir kişiydi ve İran'ın bu meseledeki ısrarının sebebi de buydu. İran ile Osmanlı Devleti hiçbir zaman dost olmamıştı, Irak'ta konuşlu Osmanlı VI. Ordu'sunun savaş döneminde bölgede atıl vaziyette beklemesinin nedeni de İran'dı ve bu Rusya'ya yaramaktaydı. Osmanlı Devleti, İran'ın niyetinden emin olsaydı, bu ordunun en azından bir kısmını Balkanlar'a veya Kafkasya'ya gönderebilirdi. Diğer taraftan İran'ın talebi kabul edilirse farklı talepler gelebilirdi. Kendisi son yıllarını ailesiyle birlikte Bağdat'ta geçirmek istiyordu. Sonuç olarak İran'ın talebinin yerine getirilmesiyle oluşacak İran nüfuzu Irak tarafını Hersek ve Sırbistan'a çevirebilirdi (BOA, Y. PRK. A, 1/84, 17.10.1294/25 Ekim 1877).

Mektubun içeriğinden anlaşılacağı üzere Abbas Mirza, kendisini himaye eden Osmanlı Devleti'ni görevini hakkıyla yerine getirmesini biraz da ıgneleyici bir üslupla dile getirmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nı da kullanarak Irak'taki konumunun düşünüldüğünden daha önemli olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Abbas Mirza'nın Bağdat'ta İran veya Osmanlı Devleti aleyhine bir faaliyette bulunduğu veya Bâbî hareketiyle temas ettiğine dair bir bilgi Osmanlı arşivinde bulunmamaktadır. Zira Abbas Mirza'nın Bağdat'a sürgün edildiği dönemde şehirde İran'dan gelen Bâbî taraftarlarının bulunduğu bilgisi dikkate alınırca şehzadenin Osmanlı'ya karşı sözlerini tuttuğu varsayılabilir.

Abbas Mirza'nın mektubu Bağdat'taki varlığının devamına olumlu bir etkide bulunmadığı gibi Osmanlı makamlarının Abbas Mirza'ya olumlu bakışını değiştirdiği söylenebilir. Ağustos 1877'de Bağdat'a çekilen telg-

rafta, Abbas Mirza'nın mektubunda yer alan Osmanlı tebaasının durumu ve Abbas Mirza'nın Bağdat'ta bulunmasının önem ve faydasıyla ilgili iddiaların görüşüldüğü ancak bu hususların Osmanlı Devleti ve padişahının bileceği işler olduğu iletilmiştir. Abbas Mirza'nın Bağdat'tan ayrılmasıyla ilgili kararda herhangi bir değişiklik yapılmadığı gibi işlerin hızlandırılması ve ilk defa, gerekirse cebren Bağdat'tan çıkarılması emredilmiştir. Geçici mahiyetteki yer değiştirme İran Şah'ına hali hazırda haber verilmişti bu bakımdan geri adım atılması da mümkün değildi. Telgrafa göre İran'ın tarafsızlığını sağlayan İngiltere'de aynı görüşteydi (BOA. İ. HR, 274/16668, 11.08.1294/21 Ağustos 1877). Dolayısıyla İran, 93 Harbi'ni fırsat bilerek Abbas Mirza'nın İran sınırlarından uzak bir yerde iskânını sağlamıştır. Osmanlı Devleti de İran tehlikesi karşısında kendisi açısından çok da önem arz etmeyen bir taviz vererek İran ile gerginliği yükseltmeden meseleye bir son vermiştir (Çabuk, 2019, s. 57-59).

Bununla birlikte Abbas Mirza Bağdat'tan ayrılmasını mümkün mertebe geciktirmek için uğraşmıştır. Kasım-Aralık 1877'de Bağdat vilayetine Abbas Mirza'nın bir an önce Bağdat'tan gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. İstanbul'a gelmek isteyen ve masrafları için harcırah da talep eden Abbas Mirza'nın, İstanbul'un uzaklığı sebebiyle Şam, Halep veya Beyrut tarafında bir yere ikamet ettirilmesi isteniyordu. Masraflar için ise Bağdat emvalinden 100 bin kuruş ödenmesi emredilmiştir. Bu meblağ İran tarafından karşılanacaktır (BOA, İ. HR, 275/16760, 13.12.1294/19 Aralık 1877).

İran-Osmanlı Devleti ve Abbas Mirza arasında yazışmalar devam ederken Abbas Mirza Aralık 1877'de ani bir fikir değişikliğiyle Bağdat Valisi'ne İran'a döneceğini söylemiştir. Mehmed Akif Paşa ile Abbas Mirza'yla görüşmesinde, Abbas Mirza'nın Padişah'a hitaben bir telgraf hazırladığını ve telgrafı kendisine de gösterdiğini, ayrıca İran'a alınacağına dair karperdaz vasıtasıyla cevap telgrafı aldığını da valiye bildirdi. Osmanlı makamları da Abbas Mirza'nın bu fikir değişikliğiyle fazla ilgilenmeyerek harcırahına ayrılan 100 bin kuruşun ödemesinin iptali ve maaşının kesilmesiyle yetindiler (BOA, İ. HR, 275/16763, 20.12.1294/26 Aralık 1877).

Abbas Mirza'nın İran'a dönmesi sürecinde Tahran Maslahatgüzarı İsmail Efendi, şehzadenin İran'da merasimle karşılandığını ve İran'ın bir eyaletine vali olarak atanacağı bilgisini 26 Şubat 1878'de bildirdi (BOA, Y. EE, 78/5, 23.02.1295/7 Mart 1878).

Aynı yılın ağustos ayında Osmanlı Devleti'nin Tahran sefaretini Abbas Mirza'nın bilinmeyen bir sebeple Rusya'ya sığındığını İstanbul'a bildirdi (BOA, Y. PRK. HR, 3/28, 17.08.1295/16 Ağustos 1878). Abbas Mirza 1878 yılından itibaren Zencan, Kahmsen, Kaşan, Kazvin ve Gilan'da valilik görevleri yürütmüştür. 1895-1896'da Rus Çarı II. Nikolay'ın taç giyme töreninde İran'ı temsil etmiştir. 1897'de de İran'da Adalet Bakanı olarak görev almış ve aynı yıl vefat etmiştir (royalark.net).

Abbas Mirza, Şah kardeşi ölene kadar yaklaşık 20 yıl onunla iyi geçinmiştir. Dolayısıyla Abbas Mirza'nın şahlık hırsının olmadığı söylenebilir. 1896'da kardeşi Nasıreddin öldürüldüğünde ve yerine yeğeni Muzaffereddin geçtiğinde, bu karara etmenin kendi açısından uygun olmayacağını söylemiştir (Hagigi, 2012, s. 228).

6. Sonuç

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır hattı, kontrolsüz nüfus hareketlerinin sıkça yaşandığı bölgelerin başında gelmektedir. Bireysel veya aşiret/topluluk çapındaki hareketler, etkileri günümüze kadar uzanan bazı sonuçlar da doğurmuştur. Bu hareketlere zaman zaman her iki ülkenin yönetici sınıfının da dâhil olduğu bilinmektedir. İran'da Kaçar hanedanlığı döneminde de bu hareketlilik büyük oranda tek taraflı olsa da devam etmiştir.

İran'da Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah'ın ölümüyle birlikte taht kavgaları başlamış ve birçok İranlı şehzade Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Şehzadelerin Osmanlı Devleti'ndeki varlığı İran açısından bir tehdit unsuru olmuştur ve II. Mahmud döneminden 19. yüzyılın ortalarına kadar İran-Osmanlı Devleti ilişkilerinde şehzadeler meselesi sorun teşkil eden önemli meselelerden biri haline gelmiştir.

1848 yılında İran tahtına çıkan Nasıreddin Şah, kardeşi Abbas Mirza'yı kendisine tehdit olarak gördüğü için onu Osmanlı Devleti'ne sürgüne göndermiştir. Abbas Mirza 1852 yılından 1877 yılına değin 25 yıl boyunca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde birkaç seyahat haricinde Bağdat'ta ikamet etmiştir. Abbas Mirza'nın Bağdat'taki faaliyetleri ve yaşamı Osmanlı kaynaklarına nerdeyse hiç yansımamıştır ancak kendi halinde varlığı dahi İran ile Osmanlı Devleti arasında ufak çaplı krizlerin çıkmasına yol açmıştır. Abbas Mirza, 1877 yılında 93 Harbi'nin yarattığı fırsat neticesinde İran tarafından Bağdat'tan çıkarılmak istenmiştir. Osmanlı Devleti yıllarca

İran'ın talep ve isteklerini olumlu karşılamamışsa da söz konusu savaşta İran'ın tarafsızlığının sağlanması amacıyla bu isteğe boyun eğmiştir. Abbas Mirza ise Bağdat'tan çıkartılacağı sırada kendi isteğiyle İran'a geri dönmüştür ve hayatının geri kalanını bazı valilik görevlerinde geçirmiştir.

Bu çalışmada Abbas Mirza örneğinden yola çıkılarak bir şehzadenin iki komşu devlet arasında yol açabileceği krizler açıklanmaya çalışılmıştır. Abbas Mirza Bağdat'ta kaldığı sürece Osmanlı Devleti'nden her türlü maddi manevi desteği almıştır ve bu desteğe de siyasetten uzak tavrı ile karşılık vermiştir. Ancak şehzadenin İran siyasetinden uzak tavrı dahi, sürgün edilerek koparıldığı ülkede çeşitli rahatsızlıklara yol açmıştır. Uygun zemin oluştuğunda İran, şehzadeyi gözetim altında tutabilmek amacıyla yeniden ülkesine getirmiştir.

Osmanlı Devleti, Abbas Mirza'yı siyasetten uzak tuttuğu gibi onu kullanarak İran'ın içişlerine de müdahale etmemiştir. Zaruri şartlar oluştuğunda ise onun İran'a gidişini çıkarları doğrultusunda kullanabilmiştir.

Beyan

Bu makaleye her iki yazar eşit katkı sağlamıştır. Makale etik kurul kararından muafır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır

Disclosure

Both of the authors contributed equally to this article. The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Akar, E. & Özmenli, M. (2022). 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi (93 Harbi) sırasında Tahran Sefareti'nin faaliyetleri. *Turcology Research*, 74(1), 393-400. <https://doi.org/10.54614/JTRI.2022.221031>
- Aykaç, Z. (2021). *Osmanlı Devleti döneminde bâbîlik/bahâîlik hareketi'nin gelişimi ve faaliyetleri (1844-1922)* (Kayıt No: 704502) [Yayınlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.
- Aykaç, Z. (2022). Bâbîlerin Irak'taki faaliyetleri ve Osmanlı- İran ilişkilerine etkisi (1844-1922), *Journal of Social Sciences and Humanities*, 6(1), 0-0. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2284089>
- BOA, A. AMD, 53/89, 24.05.1271/12 Şubat 1855.
- BOA, A. MKT. UM, 152/1, 17.05.1270/15 Şubat 1854.
- BOA, HAT, 799/37042, 27.02.1255/12.05.1839.
- BOA, HR. MKT, 51/6, 29.01.1269/12 Kasım 1852.
- BOA, HR. MKT, 64/34, 25.12.1269/29 Eylül 1853.
- BOA, HR. MKT, 717/35, 11.07.1288/26 Eylül 1871.
- BOA, HR. MKT, 721/18, 20.08.1288/4 Kasım 1871.
- BOA, HR. SYS, 2930/10, 24.08.1876.
- BOA, HR. TO, 456/29, 21.06.1872.
- BOA, İ. HR, 92/4484, 21.01.1269/04.11.1852.
- BOA, İ. HR, 92/4520, 19.02.1269/2 Aralık 1852.
- BOA, MB. İ, 25/67, 02.08.1288/17 Ekim 1871.
- Browne, E. G. (1959). *A literary history of persia, Vol. IV modern times (1500-1924)*. Cambridge University Press. https://bahailibrary.com/pdf/b/browne_literary_history_persia_4.pdf
- Çabuk, F. (2019). *II. Abdülhamid döneminde Osmanlı-İran ilişkilerinde Kürt aşiretleri meselesi*. İksad Yayınevi.
- Fıglalı, E. R. (1991). Bahâîlik, İçinde *Türkiye diyanet vakfi İslam ansiklopedisi* (C. 4, s. 464-468). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Hagigi, L. E. (2012). *Qajar royal succession: the case of Muzaffaer Al-Din Mirza*. [Doktora Doctoral dissertation, Utah: The University of Utah]. https://collections.lib.utah.edu/dl_files/aa/d7/aad796c-faf4268631968c2b2ccc01de839078960.pdf
- İpek, Y. (2018). İran ve Osmanlı coğrafyasında gelişen bir dini hareket olarak *babilik-bahailik ve günümüz Türkiye'deki faaliyetleri* (Kayıt No: 526696). [Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE]. YÖK Tez Merkezi.
- Karadeniz, Y. (2006). İran'da sömürgecilik mücadelesi ve Kaçar hanedanı (1795-1925). Bakış Yayınları.
- Katouzian, H. (2021). A the short term society a comparative study in problems of long term political and economic development in Iran. *International Journal of New Political Economy*, 2(2), 1-29. <https://doi.org/10.52547/JEP.2.2.1> https://jep.sbu.ac.ir/article_101180_6224c508c1efa0bfdba33cc46ddf7532.pdf
- MacEoin, D. M. (1988). Babism, *Encyclopædia Iranica*, III/3, s. 309-317, <http://www.iranicaonline.org/articles/babism-index>
- Muahadat Mecmuası*. (1297). Cerîde-i Askeriyye Matbaası.
- Sümer, F. (2001). Kaçarlar, İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 24, s. 51-53). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- The Qajar Dynasty (Rokni, Shams-ol-Molk Arai)*, <https://www.royalark.net/Persia/qajar21.htm>
- Yazıcı, T. (1995). Feth Ali Şah. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 12, s. 451-452). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.